

VANNASTAVNE AKTIVNOSTI U FUNKCIJI PEDAGOŠKE PREVENCIJE NEPRIHVATLJIVIH OBLIKA PONAŠANJA MLADIH

Draga Šijaković, MA, Osnovna škola "Sveti Vasilije Ostroški" Trebinje¹⁸⁹

doc. dr. sc. Sandra Bjelan-Guska, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet¹⁹⁰

Apstrakt: Slobodno vrijeme jedan je od važnih faktora koji djeluju na razvoj ličnosti mladog čovjeka, a intencionalno odgojno djelovanje u njemu ima tri funkcije: preventivnu, formativnu i kurativnu. U ovom radu ispitivali smo slobodno vrijeme u funkciji pedagoške prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja mladih u cilju utvrđivanja njegovih sadržaja, oblika i aktivnosti u ovoj domeni. Istraživanje je realizirano na uzorku od 200 srednjoškolaca i 4 školska pedagoga u Trebinju. Opšta istraživačka hipoteza - da slobodno vrijeme mladih pruža značajne mogućnosti za pedagošku prevenciju uz poticaj i pomoć mladima u njegovom osmišljavanju i produktivnom korištenju, te da je odgoj mladih za slobodno vrijeme i u njemu neopravdano zapostavljen u teorijskoj i praktičnoj odgojnoj djelatnosti, potvrđena je dobijenim nalazima, kao i podhipoteze o funkcionalnosti aktivnosti mladih u slobodnom vremenu i uticaju spola na manifestovanje društveno neprihvatljivih ponašanja. Djelimično su potvrđene hipoteze o uopćenom ispoljavanju ovih oblika ponašanja mladih, uticaju dobi, socioekonomskog statusa i sudjelovanja u vannastavnim i vanškolskim aktivnostima na pojavu fenomena te stavovima pedagoga o društveno neprihvatljivim ponašanjima mladih i efektima školskih preventivnih programa. Dobijeni nalazi idu u prilog rezultatima studija drugih autora i zaključcima koji iz njih proizlaze o tome kako se potencijali slobodnog vremena za pozitivan razvoj i prevenciju koriste u insuficijentnoj mjeri. U daljnjim ispitivanjima ove problematike dragocjeno bi bilo usmjeriti pažnju na sociodemografska obilježja čiji uticaj na provođenje slobodnog vremena ovdje nije ispitan, a koje su se u drugim istraživanjima i praksi pokazale značajnima. Zaključna razmatranja daju smjernice za unapređenje programa i aktivnosti slobodnog vremena u svrhu pedagoške prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja mladih.

Ključne riječi: slobodno vrijeme, mladi, neprihvatljivi oblici ponašanja, pedagoška prevencija

Uvod

Slobodno vrijeme jedan je od važnih faktora koji djeluju na razvoj čovjekove ličnosti, njegovih socijalnih i komunikacijskih vještina, sposobnosti kreativnog izražavanja, kritičkog mišljenja, humanizaciju i emancipaciju. Međutim, ono je pogodno i za manifestovanje raznih oblika društveno neprihvatljivih ponašanja mladih zbog čega je nužno izučavanje ovog fenomena, među ostalim, i s aspekta pedagogije. Mnogi autori istakli su nužnost intencionalnog odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu kao najdjelotvornijeg sredstva u sprječavanju nepoželjnih ponašanja mladih te najbolje pripreme za život. Pritom razlikujemo preventivno, formativno i kurativno djelovanje ovih aktivnosti: preventivno ima ulogu da spriječi i potisne nekulturno i asocijalno ponašanje mladih; formativno je u funkciji razvoja ličnosti, izgrađivanja pozitivnih osobina i karaktera, a kurativno ima zadatak da podrži i pomogne procese preodgajanja osoba koje manifestuju neprihvatljivo ponašanje. Neka od dosadašnjih istraživanja o sadržajima slobodnog vremena mladih provedena u Bosni i Hercegovini

¹⁸⁹ sijakovicdr@yahoo.com

¹⁹⁰ sandra.bjelan@ff.unsa.ba; sandra.bjelan@pedagogijaffsa.com

(Pehar-Zvačko, 2003; Kepeš, 2014), Hrvatskoj (Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002; Mlinarević, Miliša i Proroković, 2007) i Srbiji (Pešić, Videnović i Plut, 2009; Petrović i Zotović, 2010) pokazuju prevalenciju obiteljske i orijentacije na zabavu, u odnosu na kulturnu i sportsku orijentaciju. Slobodno vrijeme mladi provode u zatvorenim prostorima, a sve više njih razvija bihevioralne i supstancijalne ovisnosti. Iz toga slijedi zaključak da se golemi potencijali slobodnog vremena za pozitivan razvoj u fizičkom, intelektualnom, estetskom, radno-tehničkom, moralnom i društvenom području te prevenciju koriste u nedovoljnoj mjeri. Štaviše, slobodno vrijeme je za mnoge „prazno“ vrijeme besposlice, u kom najosjetljiviji dio društva postaje žrtvom negativnih uticaja socijalne sredine, masovne kulture i tržišne manipulacije. Iz toga proizlazi imperativ da se slobodno vrijeme mladih odvija u duhu pedagoških načela, te svrhovito i intencijski organizirano i vođeno. U suprotnom, ono može od resursa, prostora velikih odgojnih mogućnosti, postati prostor opasnosti i propuštenih prilika.

Metodologija istraživanja

Predmet ovog rada je slobodno vrijeme u funkciji pedagoške prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja mladih. Kao relativno zasebne oblike ovakvih ponašanja posmatrali smo sljedeće: konzumaciju alkohola, zloupotrebu droga, ovisnost o internetu, laganje i krađu, bježanje sa nastave i od kuće, agresivno ponašanje i nasilništvo, rizično spolno ponašanje, kockanje i igre na sreću te maloljetničku delinkvenciju. Cilj istraživanja je utvrditi sadržaje, oblike i aktivnosti slobodnog vremena u funkciji pedagoške prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja mladih. Opšta hipoteza je da slobodno vrijeme mladih pruža značajne mogućnosti za pedagošku prevenciju uz poticaj i pomoć mladima u njegovom osmišljavanju i produktivnom korištenju, te da je odgoj mladih *za* slobodno vrijeme i *u njemu* neopravdano zapostavljen u teorijskoj i praktičnoj odgojnoj djelatnosti, a postavljeno je i sedam hipoteza. Za prikupljanje, obrade i interpretaciju podataka primijenjene su deskriptivna metoda, metoda teorijske analize, komparativna metoda, *survey* metod, te pripadajuće tehnike anketiranja i intervjua. Anketni upitnik za učenike srednjih škola i protokol intervjua za školske pedagoge konstruirani su za potrebe ovog istraživanja i administrirani *online*. Uzorak istraživanja definisan je najprije kao namjerni – u pogledu izbora škola na području opštine Trebinje čiji su učenici i pedagozi bili ispitanicima: Gimnazija „Jovan Dučić“, Tehnička škola, Muzička škola „Trebinje“ i Centar srednjih škola. Zatim je za učenike korištena strategija dimenzionalnog neslučajnog uzorkovanja pri čemu su odlučujući faktori u strukturi uzorka bili spol (muški ili ženski) i dob ispitanika (rana – I i II ili pozna mladost – III i IV razred). U konačni uzorak ušlo je 200 ispitanika uz približan omjer spolova i dobnih skupina. Istraživanje je provedeno uz saglasnost Ministarstva prosvjete i kulture RS, a pristup učenicima obezbijedili su stručni saradnici škola. Obrada kvantitativnih podataka vršena je u softveru STATA 16.0 MP kroz odgovarajuće postupke deskriptivne i inferencijalne statističke analize. Svi testovi prihvatani su ako je vjerovatnoća nulte hipoteze bila jednaka ili manja od 5% ($p < 0,05$) uz 2 df s jednakim varijansama među grupama ispitanika iz populacije, što je utvrđeno provođenjem Bartletovog i Levenovog testa. Kvalitativni podaci analizirani su metodom stalne uporedbe, kako bi se njihova količina redukovala i kategorisala u svrhu provođenja komparacija.

Analiza istraživačkih rezultata

U domenu opštih karakteristika slobodnog vremena, gotovo tri četvrtine ispitanika (79.5%) ima više od 2 sata slobodnog vremena dnevno, dok jako mali broj njih uopšte nema slobodnog vremena (3%). Više od polovine mladih ovo vrijeme provodi sa prijateljima (57%), a zatim s porodicom (20.5%) i sami (11.5%). Također, više od polovine ispitanika izražava potpuno (27.5%) i većinsko (32%) zadovoljstvo načinom provođenja slobodnog vremena, a najveći se broj ostalih opredjeljuje za djelimično (22.5%) zadovoljstvo, uz približan broj onih koji osjećaju djelimično (9.5%) i potpuno (8.5%) nezadovoljstvo vlastitim aktivnostima u slobodnom vremenu. Razlozi ovog nezadovoljstva dominantno su nedostatak: adekvatnih mjesta u okolini (24.4%), slobodnog vremena (15.1%), novca (9.3%) te slobode u odlučivanju (7%). Ostali istapanici odabrali su kategoriju odgovora „nešto drugo“ (44.2%). Više od dvije trećine ispitanika (69.1%) izjavilo je da ne učestvuje u školskim vannastavnim

aktivnostima, dok ostatak participira u aktivnostima sportsko-rekreativnih, kulturno-umjetničkih, naučno-istraživačkih i tehničkih sekcija. Dominantni razlozi uključivanja mladih u njih su: zanimljivost programa (60.9%), sticanje znanja iz određenog područja (42%) te uključenost prijatelja (20.3%), a slijede preporuke roditelja (2.9%) i nastavnika (1.4%) te izvrsnost voditelja (1.4%). S druge strane, više od polovine ispitanika kao razlog neučestvovanja u vannastavnim aktivnostima navodi neinteresantnost aktivnosti (56.4%), a slijede nedostatak vremena (28.6%) i roditeljske zabrane (2.3%). Grupe vannastavnih aktivnosti kojima se učenici žele baviti, po zastupljenosti odgovora, su: sportsko-rekreativne, kulturno-umjetničke, naučno-istraživačke te tehničke i radno-proizvodne. U vanškolskim aktivnostima učešće uzima manje od polovine ispitanika (47%), uglavnom 3-4 puta sedmično (41%). Najzastupljeniji domeni djelovanja organizacija u koje su mladi uključeni pritom su: sport i fitness (59.3%), muzika i ples (24.1%) te strani jezici (23.1%), a slijede pozorišna umjetnost (11.1%), volontiranje i likovna umjetnost (po 5.6%), angažman u vjerskoj zajednici te ljudska prava (po 4.6%), dok najmanji broj njih sudjeluje u aktivnostima u domenu ručnog rada i majstorstva, ekologije, filmske umjetnosti, tehničkih (po 3.7%) i prirodnih nauka (2.8%) te političkih aktivnosti (1.9%). Više od polovine ispitanika kao razlog neučestvovanja u vanškolskim aktivnostima navodi neinteresantnost aktivnosti (57.9%), slijede nedostatak vremena (44.6%) i samopouzdanja (7.4%), zdravstvene poteškoće (5%), neinformisanost (4.1 %), materijalne poteškoće i roditeljske zabrane (po 2.5%). Intencijski neorganizovani segment slobodnog vremena mladih u najvećoj mjeri čine sljedeće aktivnosti: slušanje muzike; surfanje internetom; posjećivanje kafića/ klubova; bavljenje kućanskim poslovima; odmaranje, izležavanje i spavanje; druženje s porodicom i prijateljima te bavljenje hobbijem. Ispitanici se rjeđe bave gledanjem TV-a, čitanjem knjiga/stripova, igranjem društvenih igara, rekreativnim trčanjem/treniranjem, posjećivanjem kina, pozorišta i vjerskih objekata te turizmom, dok se najviše mladih nikada ne bavi sljedećim aktivnostima: igranje video-igrica, posjećivanje sportskih događaja, muzeja i galerija, teretana i fitness centara, predavanja i tribina, uređivanje vrta ili okućnice, sviranje, druženje s momkom ili djevojkom, briga o mlađim članovima porodice i kućnom ljubimcu.

Manifestovanje društveno neprihvatljivih ponašanja mladih ispitali smo najprije kroz njihove konzumentske navike. Najveći broj ispitanika nikada ne konzumira opojna sredstva, a čak 95% nikada ne konzumira opijate, kokain, halucinogene i amfetamine. Nešto veći procenti zabilježeni su u kategorijama marihuana i hašiš te tablete za smirenje, iako preko 90% ispitanika negira njihovu upotrebu. Više od tri četvrtine ispitanika nikada ne konzumira cigarete i duhanske proizvode, dok ih podjednak broj koristi povremeno i rijetko te često i vrlo često (po 11.5%). Najčešće konzumirana alkoholna sredstva su pivo, cider i vino, koje nikada ne konzumira 43% mladih, a slijede žestoka alkoholna pića, za koja ovaj procenat iznosi 59%. Ispitivanje kompjuterskih navika ispitanika pokazalo je da: 17.5% mladih provodi više vremena pred kompjuterom nego s prijateljima; školske obaveze uslijed toga zanemaruje 19%, a san 17% ispitanika; razdražljivost pri uskraćenosti pristupa internetu osjeća više od trećine ispitanika (36%); približan procenat mladih smatra da bi njihov život bez kompjutera i interneta bio dosadan i prazan, a njihovi ukućani smatraju da provode previše vremena pred kompjuterom, pri čemu 19% ispitanika potvrđuje da sedmično na taj način provodi više od 40 sati. U pogledu učestalosti praktikovanja specifičnih društveno neprihvatljivih i/ili zakonski kažnjivih ponašanja, frekvencije odgovora ispitanika pokazuju da ih najveći broj mladih nikada ne manifestuje. Najzastupljeniji su oblici ponašanja koji se odnose na laganje i to prevashodno vršnjacima, a zatim roditeljima i školskim radnicima. Nešto manji broj ispitanika ispoljava agresivnost, najviše u domeni socijalnog i psihičkog, a zatim fizičkog te seksualnog i online nasilja. Značajan broj ispitanika izvještava i o praksi kockanja, poglavito igranja lutrijskih igara i sportskog kladenja, te bježanju iz škole, pisanju/crtanju grafita i neovlaštenoj vožnji. S druge strane, nisko su zastupljena ponašanja koja se odnose na krađu, rizično spolno ponašanje i delinkvenciju. U vezi s posljedicama za kršenje društveno-pravnih normi, najveći broj ispitanika snosio ih je u vidu smanjenja školskog vladanja zbog neprimjerenog ponašanja (23.5%), a slijedi opomena službenog lica zbog neprimjerenog ponašanja na javnom mjestu (20%). Nekoliko ispitanika ispitivano je u policijskoj stanici te sankcionisano na sudu. Učešće u preventivnim aktivnostima u školi potvrdilo je 29% ispitanika, a teme su najčešće bile u domeni nasilja, konzumacije opojnih sredstava, zaštite života, zdravlja i životne sredine te delinkvencije, pri čemu o uspješnosti ovih programa izvještava 68.1% ispitanika. Mladi su, osim navedenih, iskazali potrebu za realizacijom tema u vezi sa seksualnim

odgojem i mentalnim zdravljem, kao i onima više neformalnog karaktera, specifičnim za adolescentnu dob te životnu stvarnost na globalnoj/lokalnoj razini.

U intervjuima sa četiri školska pedagoga najprije su prikupljeni opšti podaci: sve su ženskog spola i imaju višu stručnu spremu, a njihovo radno iskustvo je od 10 do 15 godina. Tri od četiri ispitanice u svojoj praksi uočavaju razne oblike društveno neprihvatljivih ponašanja mladih, pri čemu je Muzička škola izuzetak jer su „odjeljena malobrojna, a odnosi između djetatnika škole, učenika i njihovih obitelji prisni“. Mišljenja o progresivnom povećanju učestalosti ovog fenomena u današnje vrijeme polarizirana su: jedna polovina ispitanica smatra da pojava nije intenzivirana, već se „o njoj samo više govori“, dok je druga drži izraženijom nego ikad. U vezi s uticajem dobi na manifestovanje neprihvatljivih ponašanja mladih, sve ispitanice smatraju ga nevelikim, dok je stanje drugačije kada je u pitanju uticaj spola: tri ispitanice učenike drži „problematičnijima“ od učenica. Socioekonomskom statusu obitelji sve ispitanice pridaju različitu ulogu, a samo jedna navodi da on nema značajniji uticaj na pojavnost neprihvatljivih oblika ponašanja. Težište se pritom stavlja na vrijednosni sistem obitelji i izostanak podrške, pažnje i ljubavi obitelji te stanje društva u cjelosti. U svim školama, osim Muzičke škole, provode se preventivne aktivnosti od strane pedagoško-psihološke službe i razrednih starješina, uz saradnju s institucijama lokalne zajednice i NVO, u vezi s čim jedna ispitanica naglašava izostanak sistematskih programa prevencije. Uloga polovine ispitanica u ovim aktivnostima je koordinatorska; evaluacija ovog aspekta školskog djelovanja vrši se na kraju polugodišta, a poteškoće u implementaciji proizilaze iz nezainteresovanosti i nepovjerljivosti učenika i obitelji prema školi kao instituciji. Podršku stručnoj službi u provođenju preventivnih aktivnosti pružaju uprava i ostalo školsko osoblje, kolege zaposlene u drugim školama te roditelji i učenici, kao i šira zajednica kroz rad lokalnog multisektorskog tima. Svi učenici uključeni su u primarne preventivne programe, a u sekundarne oni u riziku te koji već manifestuju neprihvatljiva ponašanja. U pogledu oblika rada s učenicima dominira individualni uz povremene grupne intervencije, pri čemu učenici ne sudjeluju direktno u kreiranju programa, ali mogu uticati na ciljeve i načine realizacije. Roditelji se u školske preventivne programe uključuju po potrebi te doprinose njihovom oblikovanju putem rada Savjeta roditelja i redovnih roditeljskih sastanaka. Sve ispitanice smatraju da posjeduju određeni stepen kompetencije za prevenciju stečen kroz višegodišnju praksu i dodatne edukacije, ali i da postoji potreba za stručnim usavršavanjem. Inicijalno obrazovanje pružilo im je opšta i teorijska znanja te smjernice za praktično djelovanje, ali ne i dovoljno iskustva. Ispitanice se također slažu u tome da je važno biti u toku sa aktuelnim prevencijskim spoznajama zbog čega ulažu trud da prate važne domaće i strane publikacije. U pogledu unapređenja preventivne prakse u njihovim srednjim školama, naglasak stavljaju na edukaciju nastavnog osoblja, proširivanje opsega učenika uključenih u vannastavne aktivnosti te adekvatnije i inkluzivnije programe stručnog usavršavanja pedagoško-psihološke službe škole.

Diskusija istraživačkih rezultata

Jedna od karakteristika savremenog života je povećanje količine slobodnog vremena, što potvrđuju i rezultati ovog ali i brojnih drugih istraživanja poput Mijatović (2014) te uporedni pregled podataka o količini slobodnog vremena mladih za 1999. i 2013. godinu (Ilišin i Spajić-Vrkaš, 2017), što aktualizira pitanje sadržaja kojima ga mladi ispunjavaju. Najveći procenat naših ispitanika slobodno vrijeme provodi sa prijateljima, a zatim sa porodicom te sami. Do sličnih rezultata došle su Cvetković i Radović (2012) na temelju istraživanja sa srednjoškolcima Kosovske Mitrovice, što potvrđuje socijalni karakter slobodnog vremena mladih i njegovu socijalizirajuću razvojnu funkciju. Relativno najveći uticaj na samoprocjenu kvalitete života imaju aktivnosti u slobodnom vremenu (Perasović i Bertoluci, 2008, prema Rattinger, 2018), pa je ohrabrujući nalaz da potpuno, većinsko i djelimično zadovoljstvo njima osjeća 82% naših ispitanika. Do sličnih nalaza došli su Mlinarević i sar. (2007) u Slavoniji i Zadru te Petrović i Zotović (2010) u Vojvodini. Brlas i Majurec (2001, prema Brlas, 2010) navode da srednjoškolci u Virovitici također deklarišu zadovoljstvo načinom provođenja slobodnog vremena, ali to drže rezultatom mogućnosti slobodnog izbora te ističu kako se zadovoljstvo manje odnosi na kvalitet tog izbora, obzirom da je alternativa vrlo malo, što proizilazi neposredno iz izjava ispitanika o nezadovoljstvu postojećim mogućnostima za provedbu slobodnog vremena u lokalnoj zajednici. I u našem istraživanju najčešćim razlogom nezadovoljstva vlastitim slobodnim vremenom

pokazalo se nepostojanje adekvatnih mjesta za njegovo provođenje, a slijede nedostatak slobodnog vremena, novca i slobode u odlučivanju. Slično, Pešić i sar. (2009) navode da su mladima u Srbiji nedostatak slobodnog vremena i mjesta za izlazak veći problemi od izdvajanja novca. Ovakvi nalazi ukazuju na nužnost prilagođavanja postojećih i razvoja novih kapaciteta lokalnih zajednica za aktivnosti mladih u slobodnom vremenu, kao i na potrebu za detaljnijim proučavanjem interesovanja, želja i vrijednosti novih generacija da bi im se osigurali primjereni uslovi za optimalan razvoj u svim domenama.

Škola ima obavezu odgojno-obrazovno djelovati i u slobodnom vremenu mladih te za njega, a najčešće je nastoji ispuniti kroz vannastavne aktivnosti. Zeijl (2001, prema Miliša i Milačić, 2010) daje argumente o negativnim implikacijama neorganizovanog slobodnog vremena u odnosu na organizovane aktivnosti u školi i van nje te sugerije potrebu za osnaženjem odgojnih vrijednosti u vanškolskim aktivnostima. U našem istraživanju, više od dvije trećine ispitanika izjavilo je da ne sudjeluje u vannastavnim, a nešto više od polovine u vanškolskim aktivnostima, što je slično i nalazima istraživanja Valjan-Vukić (2016). Najčešći razlozi učestvovanja u ovim aktivnostima odnose se na interes i želju za dodatnim istraživanjem određenih područja, što ukazuje na poštivanje prvog principa provođenja slobodnog vremena mladih, koji garantuje njegovu suštinu. Uz to, petina ispitanika sudjeluje u vannastavnim aktivnostima zbog druženja s prijateljima, što pruža mogućnost za pozitivne vršnjačke interakcije i uticaje, a vrlo mali procenat odabire ih po preporuci roditelja i nastavnika te zbog uspješnosti samog voditelja. Ovo posljednje ukazuje na odsustvo pravovremenog prepoznavanja afiniteta i talenata mladih te njihovog usmjeravanja, kao i na velike mogućnosti unapređivanja kompetencija vođenja vannastavnih aktivnosti kroz stručno usavršavanje nastavnika te adekvatniju potporu rukovodstva i stručne službe škole. U prilog ovome snažno ide i činjenica da više od polovine ispitanika ne sudjeluje u vannastavnim aktivnostima jer im nisu interesantne, dok za više od četvrtine njih prepreku predstavlja nedostatak vremena, što se može dovesti u vezu i sa prenatrpanim kurikulumom i pritiscima okoline za postizanjem akademskih nauštrb svih drugih postignuća. Mnogi autori ističu da su roditelji ti koji „forsiraju“ adolescente u ovom smislu, pa je pozitivno što vrlo mali procenat naših ispitanika ne sudjeluje u vannastavnim aktivnostima uslijed njihovog neodobravanja. S druge strane, zabrinjavajuća je činjenica da u nekim školama ne postoje vannastavne aktivnosti, a ne treba previdjeti ni odgovore ispitanika koji se odnose na nedostatak samopouzdanja, budući da je sve veći broj mladih narušenog mentalnog zdravlja. Pojedini ispitanici razlogom uključivanja u vannastavne aktivnosti navode želju za kvalitetnim provođenjem slobodnog vremena, što pokazuje da mladi prepoznaju vrijednost razvojno-pozitivnih aktivnosti u njemu. To predstavlja signal za akciju cjelokupnom društvu, budući da je dominantan razlog neuključivanja mladih i u vanškolske aktivnosti upravo njihova neinteresantnost, a ne često isticane materijalne poteškoće, neinformisanost i roditeljske zabrane. Ovakva neadekvatnost ponude slobodnih aktivnosti odražava nesposobnost zajednice da odgovori na potrebe mladih i time djeluje preventivno i podsticajno. Pehar-Zvačko (2003) ističe da društvo i škola moraju shvatiti važnost slobodnog vremena za mlade i preraspodijeliti ukupno vrijeme namijenjeno njima u korist slobodnih aktivnosti. U pogledu vrsta vanškolskih aktivnosti, strukturu približnu onoj dobijenoj u našem istraživanju navodi Valjan-Vukić (2016). Nalaz o najčešćem opredjeljenju ispitanika za sportske aktivnosti potvrđuje i istraživanje Šiljković, Rajić i Bertić (2007) s osnovnoškolcima, dok onaj o niskom interesu za političke aktivnosti afirmiše istraživanje Ilišin, Bouillet, Gvozdanović i Potočnik, (2013), pri čemu se u našem uzroku nešto više mladih bavi volontiranjem, angažmanom u vjerskoj zajednici i ljudskim pravima. U vezi s tim Pehar-Zvačko (2003) ističe da su mladi društveno-politički pasivni, čemu uzrok treba tražiti u stavu da se njihova riječ ne uvažava u društvu, dok su religijske institucije našle načina da privuku ovu populaciju. Najzastupljenije grupe željenih školskih vannastavnih aktivnosti za naše ispitanike su sportsko-rekreativne, kulturno-umjetničke i naučno-istraživačke, što svjedoči da mladi žele više vremena provoditi u svrsishodnim aktivnostima.

Mladi su heterogena socijalna grupa što podrazumijeva i raznovrsnost u odabiru slobodnih aktivnosti. Tako se ispitanici u našem istraživanju bave različitim aktivnostima, pri čemu preovladavaju: surfanje internetom ($M=2.83$) i slušanje muzike ($M=2.22$) te gledanje TV-a ($M=1.15$). One se uglavnom provode izolovano i u zatvorenim prostorima, nestrukturisanе su, ne traže ulaganje truda i koncentraciju te nisu izazovne pa se mogu dovesti u vezu sa društveno neprihvatljivim ponašanjem. Orijehtacija na dokoličarenje u sprezi sa savremenim tehnološkim dostignućima može voditi osjećaju

alijenacije, posljedica čega su nerijetko a(nti)socijalna ponašanja, a zabrinjavajuća je i niska zastupljenost aktivnosti koje podrazumijevaju vršnjačke socijalne kontakte. S druge strane, posjete kafićima i klubovima te druženje s prijateljima i porodicom kao spontane nestrukturizirane aktivnosti znatno su više zastupljene, dok vrlo mali broj mladih izvještava o bavljenju uređivanjem životnog prostora, sviranjem muzičkog instrumenta te brigom za mlađe članove obitelji i kućne ljubimce. Dakle, evidentna je tendencija dominacije pasivističkih i konzumentskih oblika provođenja slobodnog vremena mladih, na šta upozoravaju i rezultati drugih istraživanja. To sugerira da mladi svoju potrebu za odmorom i razonodom zadovoljavaju na štetu razvoja ličnosti, tj. da propuštaju prilike za razvoj uslijed bavljenja aktivnostima besmislenog i komercijalnog karaktera. Time oni prestaju biti subjektima slobodnog vremena: ono se svodi na prazno vrijeme ispunjeno sadržajima niske kulturne i svake druge vrijednosti te nastaje *couch-potato* generacija, koja nakon „radnog“ vremena želi samo pasivan odmor i instant zabavu. Homogenizaciji mladih u načinu provođenja slobodnog vremena doprinosi većinsko nesudjelovanje u aktivnostima poput političkih, volonterskih i humanitarnih te posjećivanju kulturnih ustanova. Komparativni prikaz sudjelovanja mladih u aktivnostima slobodnog vremena 1999., 2004. i 2013. godine (Ilišin i Spajić-Vrkaš, 2017) pokazuje da se najveće promjene odnose na potiskivanje „starih“ medija od strane novih te veću participaciju u sportskim i političkim aktivnostima, što svjedoči o blagom porastu potrebe mladih za javnim angažmanom te za manje pasivnim i donekle kreativnijim aktivnostima. Sveprisutnost savremenih medija, s druge strane, usmjerava ih ka hedonističkoj i potrošačkoj životnoj orijentaciji, a njihovo je mjesto u slobodnom vremenu mladih neosporno. Tako Radovanović (2013) navodi da mladi najviše vremena provode gledajući TV i slušajući muziku (preko 70%) te na kompjuteru (30%), a Bezinović, Mitrović i Todorović (2019) da je jedan od dva najčešća oblika provođenja slobodnog vremena učenika pretraživanje interneta. U istraživanju Diklić, Nakić i Šošić (2018) ispitanici na društvenim mrežama provode 2 sata dnevno, a Milačić i Miliša (2010) navode da najveći dio ove populacije dnevno TV gleda 2 do 3 sata. Slični rezultati dobijeni su u pogledu upotrebe interneta, što ukazuje na opasnost od razvoja ovisnosti o medijima. Ovi podaci u skladu su sa stavom Ilišin (2017) da slobodno vrijeme mladih postoji kao poligon za zabavu, opuštanje i rekreaciju, uz povremeni dodatak sadržaja koji kultivira dokolicu i doprinose razvoju ličnosti, što potvrđuje *hipotezu 1* ovog istraživanja, koja pretpostavlja da se mladi u slobodnom vremenu bave raznim aktivnostima, od kojih je većina u funkciji odmora i razonode u odnosu na druge funkcije slobodnog vremena.

Adolescenti se nerijetko uključuju u rizična ponašanja kako bi preuzeli kontrolu nad svojim životima, lakše se nosili s tjeskobom, frustracijom i neuspjehom te se povezali s vršnjačkom grupom. U skladu s tim, i određeni dio populacije mladih obuhvaćene ovim istraživanjem manifestuje različite oblike neprihvatljivog ponašanja, poglavito u vidu konzumiranja alkohola, fizičkog nasilja, zloupotrebe opojnih droga i laganja. Međutim, aritmetička sredina za sva ova ponašanja iznosi <1, osim za konzumiranje alkohola, što pokazuje da najveći broj ispitanika nije sklon ispoljavanju neprihvatljivih ponašanja. Bouillet (2017) navodi da su najzastupljenija rizična ponašanja mladih vezana uz konzumaciju legalnih sredstava ovisnosti, a slijedi konzumacija lakših droga, dok su teške rijetko zastupljene. Slično, većina naših ispitanika povremeno konzumira pivo, cider i vino, a slična je situacija i sa žestokim pićima, dok je učestalost korištenja ilegalnih droga znatno niža. Kao i u ranijim istraživanjima, marihuana je droga sa kojom mladi imaju najviše kontakta. S tim u vezi, Šiljak, Stojisavljević i Niškanović (2008) navode da je za oko 25.4% dječaka i 18.6% djevojčica prilično ili vrlo lako nabaviti marihuanu. S druge strane, Bezinović i sar. (2019) su na uzorku iz Istarske županije zaključili da se konzumiranje amfe-tamina, LSD-a, kokaina i opijata može smatrati rijetkim u populaciji srednjoškolaca, što je u saglasnosti i s našim nalazima. Nisko su zastupljene i ovisnosti o kockanju i internetu, premda brojne studije ukazuju na problematiku dostupnosti sportskog kladenja i lutrijskih igara mladima. Dodig (2013) navodi da je 83.1% srednjoškolaca iz urbanih sredina Hrvatske kockalo bar jednom u životu, a Bijedić, Kuralić-Čišić, Kovačević i Vardo (2015) navode procenat od 69.3% za istu populaciju iz Sarajeva i Tuzle. Kompjuterske navike naših ispitanika nalikuju onima ispitanika u istraživanju Carević, Mihalić i Sklepić (2013) u Međimurskoj županiji, a podaci konzistentni s nalazima drugih istraživača dobijeni su i u pogledu vršnjačkog, najprije socijalnog i psihičkog, a zatim fizičkog te seksualnog i online nasilja. Posebni izvještaj Ombudsmana za djecu RS i Mreže mladih savjetnika o vršnjačkom nasilju izvještava o iskazima 58.4% srednjoškolaca koji ukazuju na vršnjačko nasilje (Hadžić-Bajrić, 2012), što je činjenica koju stručnjaci ne smiju ignorirati,

kao ni podatak o sve učestalijem sudjelovanju u neovlaštenoj vožnji. Ostali visoko zastupljeni oblici neprihvatljivog ponašanja ispitanika su laganje, bježanje iz škole te pisanje grafita, što su aktivnosti karakteristične za buntovništvo adolescenata i želju za dokazivanjem vlastite vrijednosti. S druge strane, nisko su zastupljena ponašanja koja se odnose na krađu, rizično spolno ponašanje te delinkvenciju, što znači da mladi uglavnom poštuju zakonske, moralne i društvene norme ponašanja te da su svjesni opasnosti suprotnog postupanja. Dakle, kao i brojna druga istraživanja ovo potkrjepljuje tvrdnju da se dio mladih nerijetko uključuje u neprihvatljiva ponašanja, i to najčešće više njih istovremeno, ali pokazuje i kako većinska populacija srednjoškolaca nema takve tendencije, zbog čega smo djelimično potvrdili *hipotezu 2*, koja pretpostavlja da ukupna populacija mladih manifestuje raznolike oblike društveno neprihvatljivih ponašanja.

Mihajlović (2013, prema Radosavljević-Kričanski, 2014) navodi kako longitudinalne studije pokazuju da postoji progresija od blažih ka težim oblicima antisocijalnog ponašanja. U cilju ispitivanja razlika u ispoljavanju neprihvatljivih ponašanja učenika u ranoj (I i II razred) i poznoj (III i IV razred) mladosti, provedene su analize T-testa za nezavisne uzorke. Statistički značajne razlike među grupama najuočljivije su u konzumaciji piva, vina i cidera, gdje vrijednost T-testa iznosi 3.094, što pripada nivou od 1% statističke značajnosti, i konzumaciji žestokih alkoholnih pića, gdje vrijednost T-testa iznosi 2.670. Uz to, veći broj učenika viših razreda konzumira i cigarete, ali je ta razlika statistički značajna na nivou od 10%. Dakle, konzumacija alkohola i duhana raste obzirom na dob, što su rezultati do kojih su došli i Ljubotina i Galić (2002, prema Ricijaš i sar., 2010) na uzorku od 2.349 zagrebačkih srednjoškolaca S druge strane, u istraživanju Milosavljević, Radovanović, Kocić, Vasić i Milovanović (2011), učenici I razreda srednjih škola u Kragujevcu konzumiraju cigarete više nego učenici IV razreda. U prilog našoj tezi idu i istraživanja Telebak, Sibinčić, Babić i Lučić (2017), koji navode da mlađi adolescenti koriste psihoaktivna sredstva u manjem procentu od starijih; te Nikčević-Milković (2014) koja ističe i tendenciju učestalije upotrebe težih droga u višim razredima. Ipak, u našem istraživanju razlike među grupama ispitanika u pogledu zloupotrebe droga nisu pronađene, kao ni u kockarskim aktivnostima. Ovi nalazi protivrječni su onima Dodig (2013), koji ukazuju na razlike u intenzitetu igranja kockarskih igara te, za muškarce, u stepenu razvijenosti štetnih psihosocijalnih posljedica s obzirom na dob. To potvrđuju i Bijedić i sar. (2015), koji navode da se participacija učenika u igrama na sreću povećava prema završnim razredima te Bezinović i sar. (2019) koji ističu da srednjoškolci u odnosu na osnovnoškolce znatno češće praktikuju igre na sreću. S druge strane, statistički značajna razlika pronađena je u pogledu laganja vršnjacima i ukazuje da su mu skloniji ispitanici u ranoj mladosti. Rezultati su potvrđeni Kruskal Wallis testom, čijoj se upotrebi pribjeglo jer nije zadovoljen uslov ANOVA-e. Ovi nalazi mogu se tumačiti u svjetlu spoznaja o podložnosti vršnjačkom pritisku i činjenice da mlađi adolescenti nerijetko imaju niže razine samopouzdanja te neizgrađene ili nestabilne stavove i uvjerenja. U pogledu drugih vidova neprihvatljivog ponašanja nisu zabilježene statističke značajne razlike među ispitanicima u ranoj i poznoj mladosti, pa smo *hipotezu 3*, koja pretpostavlja da učenici starijih razreda češće manifestuju različite oblike neprihvatljivih ponašanja od učenika nižih razreda srednje škole, djelimično prihvatili.

Istraživanja u području društveno neprihvatljivog ponašanja mladih sistematski pokazuju kako je spol jedan od najznačajnijih prediktora, pri čemu takve oblike ponašanja češće manifestuju dječaci, a postoje i razlike u ponašajnim ekspresijama gdje muški spol nerijetko manifestuje teže oblike. Tome u prilog idu podaci dobijeni ovim istraživanjem obzirom na vrijednosti T-testova, pogotovo za konzumaciju psihoaktivnih tvari, nasilničko ponašanje i bježanje iz odgojnih sredina. Tako smo za amfetamin dobili vrijednost od 2.11, za kokain 2.19, a za LSD 2.15, a za tuče 4.48, što je nalaz statistički značajan na nivou od 1% te indicira da je među ispitanicima ženskog spola fizički obračun kao vid ponašanja gotovo potpuno odsutan. Slično se pokazalo i na rezultatima T-testa za nasilje (2.97), koji je podudaran sa stavom iznesenim u brojnim studijama – da su muškarci skloniji delinkventnom i agresivnom ponašanju te konzumaciji psihoaktivnih tvari. Šiljak i sar. (2008) ističu da muški spol prednjači u konzumaciji duhana, droge i alkohola te da je granica za eksperimentisanje kod muškaraca niža u odnosu na djevojke. S druge strane, Bezinović i sar. (2019) navode da srednjoškolke počinju konzumirati duhan ranije od svojih vršnjaka te da konzumiraju više cigareta, dok mladići znatno ranije počinju s konzumacijom alkohola. U pogledu zloupotrebe droga, puno veći broj muškaraca konzumira ilegalne psihoaktivne supstance. S druge strane, ženski spol statistički značajno više konzumira sredstva za smirenje. Ovakvi podaci u skladu su s rezultatima drugih

evropskih istraživanja gdje je primjećena veća upotreba sedativa kod djevojaka (Hibell i sar., 1997, prema Nikčević-Milković, 2014). Razlike s obzirom na spol postoje kod većine igara na sreću: dječaci ih igraju u većoj mjeri, a od svih kockarskih igara spolovi se ne razlikuju samo kod manje rizičnih igara kao što su loto i jednokratne srečke. Pritom je muški spol znatno zastupljeniji u grupi s razvijenim problemima s kockanjem (Dodig, 2013). Bježanje iz odgojnih sredina donekle karakteriše sve adolescente pa Ricijaš i sar. (2010) zaključuju da ispitanici bez obzira na spol u jednakoj mjeri manifestuju bezvoljnost, rastresenost i markiranje. Međutim, u našem istraživanju uočena je razlika među spolovima u bježanju od kuće na nivou statističke značajnosti od 1% ($T=2.34$). To potvrđuje navod Glavina-Kozić (2002, prema Zrlić, 2008) da spol determiniše statistički značajnu razliku kad je riječ o neopravdanom izostajanju, obzirom da su buntovništvo, nekonformizam i nepridržavanje normi tipičniji za mušku spolnu ulogu u našoj kulturi. Uopšteno, rezultati istraživanja konzistentno ukazuju da su eksternalizirani problemi u ponašanju češći kod dječaka, a internalizirani kod djevojčica. Uslijed toga, adolescentice predstavljaju manjinu među delinkventima, ali podaci savremenih istraživanja pokazuju da se njihov broj naglo povećava. Proučavanje ovog fenomena potrebno je zbog mogućnosti da preventivski programi osmišljeni prevashodno za dječake nisu prilagođeni djevojčicama. Veliko istraživanje provedeno u Holandiji i Italiji ukazuje da su djevojke rizičnije u području seksualnog, a dječaci u području delinkventnog ponašanja i zloupotrebe droga (Cairano i sur., 2009, prema Ricijaš i sar. 2010). Štulhofer, Jureša i Mamula (2000) ističu da više od četiri petine mladih ima iskustvo rizičnog spolnog ponašanja, što potvrđuje normalnost njegovog pojavljivanja u adolescentnoj populaciji, pri čemu su muškarci u većem riziku. Tako, na temelju naših istraživačkih nalaza, *hipotezu 4*, koja pretpostavlja da dječaci manifestuju više neprihvatljivih oblika ponašanja nego djevojčice iste ili približne hronološke dobi, možemo prihvatiti.

Postignuća mladih i njihov budući socijalni status dominantno su uslovljeni startnim životnim pozicijama koje su, pak, posljedica postojećih socioekonomskih i kulturnih zadanosti (Ilišin i Spajić-Vrkaš, 2017). U cilju ispitivanja uticaja socioekonomskog statusa obitelji na ispoljavanje neprihvatljivih ponašanja mladih, na temelju samoiskaza ispitanika definisane su tri grupe: ispodprosječni, prosječni i iznadprosječni status. Primjenom Kruskal Wallis testa pronađena je statistički značajna razlika na nivou od 5% u pogledu laganja roditeljima i vršnjacima, krađe i bježanja od kuće, koje češće manifestuju mladi nižeg socioekonomskog statusa. Pritom treba istaći da vrlo mali broj ispitanika izvještava o iznad i ispodprosječnom socioekonomskom statusu obitelji: čak 86.5% ispitanika ocjenjuje ga prosječnim. Ipak, nalazi većine drugih istraživanja također ukazuju da mladi čiji su roditelji višeg obrazovnog statusa češće koriste svoje slobodno vrijeme na kulturne i društvene sadržaje (Ilišin, 2000, prema Mlinarević i sar., 2007), a brojne studije dokazale su vezu između lošijeg socioekonomskog statusa obitelji i poremećaja u ponašanju mladih. Mejovšek, Buđanovac i Šućur (2001, prema Bouillet i Uzelac, 2007) navode da su djeca u obiteljima niskog socioekonomskog statusa, opterećena egzistencijalnim problemima i roditeljskim sukobima, izložena nekontrolisanom kažnjavanju, zlostavljanju, zanemarivanju i napuštena djeca sklonija agresivnosti. Najviše maloljetnih prestupnika dolazi iz ovakvih obitelji, što potvrđuju Maughan i Rutter (2001, prema Trajkov, Stamenkova-Trajkova i Arnaudova, 2012), koji navode da ih karakteriše nezaposlenost roditelja, niska primanja i loši stambeni uslovi. Bouillet (2017) rizičnim činiocem za delinkvenciju smatra niže obrazovanje očeva mladih koje je neposredno povezano sa socioekonomskim statusom obitelji, ali i društvenim odobravanjem pojedinih oblika ponašanja. S druge strane, zaštitnim činiocima od sklonosti visokorizičnim ponašanjima autorica Bouillet (2017) drži psihosocijalnu zrelost u kombinaciji s višim obrazovanjem, religioznošću i povoljnijom socioekonomskom situacijom obitelji. U svjetlu iznesenog te uzimajući u obzir veličinu i karakteristike uzorka, *hipotezu 5*, koja pretpostavlja da učenici nižeg socioekonomskog statusa manifestuju više neprihvatljivih ponašanja od učenika višeg socioekonomskog statusa, možemo djelimično prihvatiti.

Iako mnogi naučnici tvrde da je obitelj najodgovornija za razvoj djeteta jer ima uticaj na njega tokom cijelog života, ne treba zanemarivati druge agense socijalizacije (Kepeš, 2014). Raboteg-Šarić i sar. (2002) ističu da je neorganizovano provođenje slobodnog vremena povezano s nižim školskim uspjehom i rizičnim ponašanjem. S druge strane, adolescenti koji se bave vannastavnim aktivnostima postižu znatno bolji školski uspjeh. Dakle, ravnoteža između dobrobiti i štetnih posljedica načina provođenja slobodnog vremena dijelom zavisi od toga provode li mladi bar jedan njegov dio u strukturisanim slobodnim aktivnostima. Brlas (2010) slobodno vrijeme vidi kao posebno rizično za

početak eksperimentisanja sa sredstvima ovisnosti. Dosada u njemu povezana je s uključenošću u devijantne aktivnosti, što je važno uzme li se u obzir da skoro trećina srednjoškolaca izvještava o dosadi tokom vremena provedenog izvan škole. Prema Nikčević-Milković (2014), zabrinjavajući je podatak da manje od 20% mladih slobodno vrijeme provodi strukturisano i aktivno, jer je ono kao takvo važan zaštitni činilac za prevenciju poremećaja u ponašanju. U analizi podataka dobijenih našim istraživanjem primijenjen je T-test na 2 grupe učenika: onima uključenim u vannastavne aktivnosti i onima koji nisu, a rezultati pokazuju izostajanje statistički značajne razlike među grupama za bilo koji oblik ponašanja. Nasuprot tome, Radovanović (2015) navodi da strukturisano, aktivno provedeno slobodno vrijeme smanjuje učestalost loših obrazaca ponašanja. Naime, sudjelovanje u vanškolskim aktivnostima zaštitni je mehanizam za eksternalizirane, a neki nalazi ukazuju na preventivnu funkciju i za internalizirane probleme u ponašanju. Da ovaj odnos nije linearan pokazuju studije prema kojima sudjelovanje u sportskim aktivnostima može biti povezano i s više problema u ponašanju. Ipak, konstruktivno provođenje slobodnog vremena mladih izrazito je važno jer pomaže ispunjavanju razvojnih zadataka ovog razdoblja. Uz to, uključenost u određene klubove pomaže razvoju samokontrole i samodiscipline koje predstavljaju važan zaštitni mehanizam za agresivno i delinkventno ponašanje (Tangney, Baumeister i Boone, 2004, prema Maurović, 2015). Tako učenici koji sudjeluju u vannastavnim ili vanškolskim aktivnostima u istraživanju Valjan-Vukić (2016) ostvaruju zadovoljavajuće odnose s vršnjacima i voditeljima aktivnosti, a oni adolescenti koji imaju skladne odnose sa svojom okolinom imaju veće samopoštovanje, manje su usamljeni, imaju razvijenije socijalne vještine i postižu bolji školski uspjeh (Vizek-Vidović, Rijavec, Vlahović-Štetić i Miljković, 2003). Bezinović i sar. (2019) zaključuju da sportske aktivnosti doprinose manjoj zastupljenosti simptoma depresivnosti kod učenika te da oni koji posvećuju slobodno vrijeme kulturnim sadržajima u značajno manjoj mjeri konzumiraju razna sredstva ovisnosti. Uključenost u fizičke aktivnosti, pogotovo strukturisane, može služiti kao zaštitni mehanizam i zbog kontakata s pozitivnim modelima identifikacije i širenja socijalne mreže (Maurović, 2015). Uprkos iznesenome, dobijeni nalazi navode nas djelimično prihvatanje *hipoteze 6*, koja pretpostavlja da mladi koji organizovano provode i produktivno koriste slobodno vrijeme manifestuju manje neprihvatljivih ponašanja od vršnjaka koji ga provode u dokolici. Pritom, ovo može sugerisati i da su postojeće vannastavne aktivnosti neadekvatno pedagoški artikulirane i vođene.

Pretpostavka da školski djelatnici u praksi uočavaju raznovrsna društveno neprihvatljiva ponašanja mladih zdravorazumska je i potvrđuju je brojni naučni dokazi. Međutim, na pitanje o eventualnoj ekspanziji ovih manifestacija u savremenom dobu u literaturi se nailazi na dvojake odgovore, što je rezultat dobijen i ovim istraživanjem: jednak broj ispitanica pojavu društveno neprihvatljivih ponašanja mladih drži neintenziviranom i intenziviranom. Do suprotnih rezultata dolaze Sokač (2014) i Bileta (2015) u čijim istraživanjima većina ispitanika smatra da sve veći broj mladih ispoljava nepoželjna ponašanja. Pritom se intenziviranje manifestacija ovog fenomena uglavnom atribuiraju cjelokupnoj situaciji u društvu, što je nalaz nalik onom dobijenom u našem istraživanju. Ispitanice neprihvatljiva ponašanja mladih pripisuju promjenama u društvu i obiteljskim vrijednostima, intenzivnom razvoju tehnologije, uticajima globalne kulture, većoj dostupnosti opojnih sredstava i kockarskih igara itd. Zloković i Vrcelj (2010) dobile su slične odgovore u istraživanju s nastavnicima, pri čemu se ističe važnost uloge roditelja u modelovanju prosocijalnih ponašanja mladih. Naglasak na nju stavljaju i pedagozi, posebno na vrijednosni sistem obitelji, zajedničko vrijeme, nadzor i pravovremenu korekciju ponašanja, pružanje podrške, pažnje i ljubavi te aktivno učešće u odgojno-obrazovnom procesu. Saradnja roditelja i škole iz različitih razloga često izostaje, a poseban je problem motivisanje dijela njih na saradnju zbog čega preventivne intervencije ne postižu očekivane rezultate. Zato je nužno redefinisanje i aktualiziranje važnosti stvarnog partnerstva obitelji i škole, čemu bi pridonio ekspertni pristup trenutnom stanju i iznalaženju rješenja primjerenih potrebama djece i odraslih (Zloković i Vrcelj, 2010). Posebno je važno u službu pozitivnog razvoja mladih staviti vannastavne aktivnosti, koje uslijed svojih specifičnosti pružaju velike mogućnosti za odgojno djelovanje. Školski primarno-preventivni programi trebali bi obuhvatiti sve srednjoškolce. Uprkos tome, tek 29% ispitanika je učestvovalo u njima, što je podatak sličan onom iznesenom u Posebnom izvještaju Ombudsmana za djecu RS i Mreže mladih savjetnika o vršnjačkom nasilju (Hadžić-Bajrić, 2012). Pritom, gotovo trećina ispitanika smatra ove programe neuspješnima, što je vjerovatno posljedica primjene zastarjelih oblika i metoda rada, ali i neprimjerenosti tema aktivnosti. Do sličnih

rezultata došle su Zloković i Vrcelj (2010), koje iznose da su najčešći programi prevencije u oblasti nasilja, dok su ostala područja zastupljena u znatno manjoj mjeri, a uključuju prevenciju ovisnosti, vještine komunikacije, dječja prava i dr. Srednjoškolci u našem istraživanju iskazali su potrebu za realizacijom i tema seksualnog odgoja, mentalnog zdravlja te onih neformalnijeg karaktera, specifičnih za adolescenciju i aktuelnu životnu stvarnost. Zloković i Vrcelj (2010) ističu da uporedivost ovih podataka s istraživanjima provedenim u drugim Evropskim zemljama upućuju na zaključak o potrebi ne samo multidisciplinarnog pristupa problemima mladih, već međunacionalnih strategija njihove zaštite. Na efekte preventivnih školskih programa nepovoljno utiču i izostanak podrške od strane kolega te nezainteresovanost učenika i nepovjerljivost prema instituciji škole i njenim djelatnicima, ali je prije svega ključno stvaranje sistematskih rješenja za njihovu provedbu. U poteškoće u implementaciji u školskoj praksi možemo ubrojati i nepotpunost stručnih službi, preopterećenost administrativnim poslovima, osjećaj nemoći i uopšteno indiferentnost društva prema mladima. Uz to, ispitanice u našem istraživanju ukazuju na postojanje potrebe za dodatnom edukacijom i treninzima nastavnog školskog osoblja, baziranoj na praksi umjesto samo na generalizovanim teorijskim pretpostavkama, te jednako dostupnoj prosvjetnim djelatnicima u različitim dijelovima države kako bi ih se osposobilo za djelovanje u skladu sa savremenim preventivnim principima. Na temelju iznesenog smo *hipotezu 7*, koja pretpostavlja da pedagozi smatraju da se pojava neprihvatljivih ponašanja mladih intenzivira i da nisu zadovoljni efektima školske prevencije, djelimično potvrdili.

Zaključna razmatranja

Slobodno vrijeme jedan je od važnih faktora koji djeluju na ukupni razvoj čovjekove ličnosti, a obzirom na to koliko je važno u procesu odgoja i obrazovanja, nužno je multidisciplinarno izučavanje ovog fenomena. Nužnost intencionalnog odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu poizilazi iz snage ovog najdjelotvornijeg sredstva u sprječavanju nepoželjnih ponašanja mladih te najbolje pripreme za život. Opšta istraživačka hipoteza da slobodno vrijeme mladih pruža značajne mogućnosti za pedagošku prevenciju uz poticaj i pomoć mladima u njegovom osmišljavanju i produktivnom korištenju, te da je odgoj mladih *za* slobodno vrijeme i *u njemu* neopravdano zapostavljen u teorijskoj i praktičnoj odgojnoj djelatnosti potvrđena je dobijenim nalazima. Mladi se u slobodno vrijeme bave raznovrsnim aktivnostima, pri čemu preovladavaju one usmjerene k odmoru i razonodi, nasuprot drugih funkcija slobodnog vremena. Najveći broj adolescenata nije sklon ispoljavanju neprihvatljivih ponašanja, dok ih oni koji jesu manifestuju najčešće u vidu konzumacije alkohola, fizičkog nasilja, zloupotrebe droga i laganja. U ovom istraživanju, statistički značajne razlike među grupama ispitanika u ranoj i poznoj mladosti pronađene su samo u konzumaciji alkohola i cigareta te laganju vršnjacima. Veća je zastupljenost ovih ponašanja kod ispitanika muškog spola, pri čemu su detektovane značajne razlike među grupama u pogledu konzumacije psihoaktivnih tvari, agresivnosti i nasilničkog ponašanja te bježanja od kuće. Socioekonomski status obitelji mladih pokazao se relevantnim u vezi sa laganjem roditeljima i vršnjacima te krađom i bježanjem od kuće. Među grupama ispitanika koji sudjeluju u vannastavnim i vanškolskim aktivnostima nisu pronađene statistički značajne razlike za bilo koji vid neprihvatljivog ponašanja. Moguće razloge za ovakav nalaz, koji je u kontradikciji s onim u drugim studijama, možemo tražiti u kvaliteti vannastavnih i vanškolskih aktivnosti, kompetencijama voditelja istih, ali i u ograničenjima ovog istraživanja. Imajući u vidu pritužbe praktičara i šire javnosti o ekspanziji neprihvatljivih ponašanja mladih, ispitali smo stav školskih pedagoga o ovom pitanju te njihovo zadovoljstvo djelovornošću školskih preventivnih aktivnosti. Zabilježena su neslaganja u iskazima pedagoga, pri čemu je podudarnost u odgovorima ispitanika postignuta u domeni atribuiranja pojave neprihvatljivih ponašanja mladih, poteškoća u praktičnoj provedbi školske prevencije te potrebe za kontinuiranim stručnim usavršavanjem osoblja u ovom polju pedagoškog rada.

Dobijene nalaze, uz sva metodološka i istraživačka ograničenja, treba preoblikovati u preporuke za unapređenje prevencijske prakse u našem odgojno-obrazovnom sistemu. U direktnom radu mladima treba pristupati pozitivno i mentorski, kroz podsticanje i uvažavanje njihovog vodstva te osnaživanje potrebnih vještina; aktivno osluškivati njihove potrebe i na temelju toga definisati prioritete; razumjeti njih, okolinu iz koje dolaze i iskustva koja su stekli te pružati istinite informacije u cilju stvaranja sigurnog okruženja; osigurati raznolikost u radu i izvorima finansiranja, kvalitetan stručni tim i saradnju sa zajednicom; kontinuirano promišljati kako motivisati mlade na aktivno sudjelovanje te

tražiti povratne informacije i u skladu s njima razvijati praksu. Stručna služba škole treba poticati njezinu transformaciju te u partnerstvu s roditeljima i zajednicom organizovati edukativne, kulturne i rekreativne sadržaje za slobodno vrijeme, kao i kreirati kvalitetne programe na primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj preventivskoj razini utemeljene na praćenju potreba i rizika, dokazanim ishodom, povezivanju škole i zajednice, nauke i prakse. Pritom prevenciju treba adresirati na višestruke razloge (rizike, potrebe, stanja, okolnosti), ona mora biti sistemska, intencionalna, kontinuirana i pravovremena, a ne fragmentisana i povremena, uvažavati lokalni kontekst, poticati saradnju među brojnim društvenim akterima, te evaluirana na primjeren način. Za kvalitetnu provedbu prevencije nužno je osigurati dodatno osposobljavanje nastavnog kadra te poticati razmjenu iskustava, kao i uvesti sadržaje pedagogije slobodnog vremena i metodike vannastavnog rada u inicijalno obrazovanje budućih odgojno-obrazovnih djelatnika. Važne pretpostavke uspješne realizacije uključuju i osiguravanje materijalnih sredstava za razvoj postojećih programa te kontinuirani rad na poboljšanju ozračja i demokratizaciji škole. Osim toga, potrebno je osnažiti i proširiti partnerstvo s roditeljima te poticati vještine uspješnog roditeljstva kroz edukativni i savjetodavni rad. Akcenat bi trebao biti na osnaživanju obitelji i djece, s jedne, i škole, s druge strane, i njihovo povezivanje s resursima u lokalnoj zajednici. U lokalnoj zajednici treba izgraditi infrastrukturu za provođenje vremena u razvojno-pozitivnim aktivnostima, poput omladinskih kutaka, parkova, terena i sl., organizovati brojne obrazovne, sportsko-rekreativne, kulturno-umjetničke i druge događaje prilagođene lokalnim specifičnostima te implementirati preventivne programe na svim razinama. Ovim istraživanjem nastojali smo doprinijeti teorijskim spoznajama pedagogije slobodnog vremena kroz prikupljanje, analiziranje i predstavljanje podataka o kulturi provođenja slobodnog vremena mladih, incidenciji neprihvatljivih oblika ponašanja u ovoj populaciji i razlikama u njihovom manifestovanju prema određenim sociodemografskim karakteristikama te ulozi slobodnog vremena pedagoškoj prevenciji. Istraživanja ove problematike važna su jer postojeći rezultati nisu jednoznačni, nerijeto uslijed velikih lokalnih i individualnih razlika, te jer su nužna za razvoj teorije i prakse koje će usmjeravati mlade ka razvojno pozitivnom provođenju slobodnog vremena, odvrćajući ih od stihijskih i dehumanizirajućih aktivnosti koje se, bez primjerenog pedagoškog vođenja, u njemu mogu javiti. U skladu s tim, ovo istraživanje treba služiti kao podsticaj za daljnja ispitivanja problematike slobodnog vremena mladih, pri čemu bi bilo dragocjeno usmjeriti pažnju na sociodemografska obilježja čiji uticaj ovdje nije ispitan, a koje su se u drugim studijama i praksi pokazale značajnima, poput mjesta stanovanja, školskog uspjeha, nivoa obrazovanja roditelja, religioznosti itd. Nužno je i specifičnije istraživanje pojedinih rizičnih oblika ponašanja koji se javljaju u najvećem opsegu, a koji predstavljaju opasnosti za dobrobit adolescenata te usmjeravanje pažnje na probleme mentalnog zdravlja. Pedagoškoj struci i praktičnoj djelatnosti istraživanje može poslužiti kroz pregled istraživačkih nalaza koji su uvijek najbolji temelj za osmišljavanje aktivnosti, te formulisane preporuke i sugestije za planiranje, organizaciju i realizaciju aktivnosti u slobodnom vremenu u funkciji prevencije neprihvatljivih ponašanja.

Literatura

- Bašić, J. (2012). Prevencija poremećaja u ponašanju u školi. U: Vladović, S. (ur.) *Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju*. Velika Gorica: Tiskara Velika Gorica, str. 11-22.
- Bezinović, P., Mitrović, H. i Todorović, V. (2019). *Analiza rizičnih ponašanja i konzumacija opojnih sredstava kod učenika osnovnih i srednjih škola u Istarskoj županiji*. Pula: Zavod za javno zdravstvo.
- Bijedić, M., Kuralić-Ćosić, L., Kovačević, R. i Vardo, E. (2015). Navike kockanja srednjoškolaca u dvije urbane sredine u Bosni i Hercegovini. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, vol. 1, br. 2, str. 43-65.
- Bileta, M. (2015). *Uloga pedagoga u prevenciji rizičnih ponašanja kod djece i mladih*. Završni rad, Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.
- Bouillet, D. (2017). Zdravlje i rizična ponašanja suvremene generacije mladih. *Generacija osujećenih: Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*; Ilišin, V. i Spajić-Vrkaš, V. (ur.). Zagreb: Institut za društve-na istraživanja, str. 319-346.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.

- Brlas, S. (2010). *Važno je ne započeti: neki temeljni pojmovi psihologije ovisnosti*. Virovitica: Zavod za javno zdravstvo "Sveti Rok" Virovitičko-podravske županije.
- Carević, N., Mihalić, M. i Sklepić, M. (2014). Ovisnost o internetu među srednjoškolcima. *Socijalna politika i socijalni rad*, vol. 2, br. 1, str. 64-81.
- Cvetković, M. i Radović, O. (2012). Načini provođenja slobodnog vremena srednjoškolaca u Kosov-skoj Mitrovici. *Međunarodni tematski zbornik: Socijalizacija u uslovima društvene krize*; Krstić, M. (ur.). Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, str. 52-73.
- Diklić, J., Nakić, M. i Šošić, D. (2018). Edukativna uloga društvenih mreža u medijskom odgoju djeteta. *Communication Management Review*, vol. 4, br. 1, str. 180-197.
- Dodig, D. (2013). *Obilježja kockanja mladih i odrednice štetnih psihosocijalnih posljedica*. Doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Hadžić-Bajrić, Z. (2012). *Poseban izvještaj Ombudsmana za djecu i Mreže mladih savjetnika o vršnjačkom nasilju*. Banja Luka: Ombudsman za djecu Republike Srpske.
- Ilišin, V. i Spajić-Vrkaš, V. (2017). *Generacija osujećenih: mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A., Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja i Friedrich Ebert Stiftung.
- Kepeš, N. (2014). *Socijalna pedagogija u funkciji prevencije i resocijalizacije poremećaja u ponašanju kod djece i adolescenata*. Bihać: Islamski pedagoški fakultet u Bihaću.
- Maurović, I. (2015). *Otpornost adolescenata u dječjim domovima*. Doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Mijatović, M. (2014). Mogući načini organizovanja slobodnog vremena mladih. *Istraživanja u pedagogiji*, vol. 4, br. 2, str. 37-47.
- Miliša, Z. i Milačić, V. (2010). Uloga medija u kreiranju slobodnog vremena mladih. *Riječki teološki časopis*, vol. 36, br. 2, str. 571-590.
- Mlinarević, V., Miliša, Z., Proroković, A. (2007). *Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije – usporedba slavonskih gradova i Zadra*. Pedagogijska istraživanja, vol. 4, br. 1, str. 81-99.
- Nikčević-Milković, A. (2014). *Pregled istraživanja elektroničkog nasilja među djecom i mladima*. Knjiga sažetaka sa znanstveno-stručnog skupa posvećenog nasilju: e-nasilje - izazovi proučavanja i preveniranja nasilja u okviru novih medija, Osijek.
- Pehar-Zvačko, L. (2003). *Slobodno vrijeme mladih ili...* Sarajevo: Filozofski fakultet UNSA.
- Pešić, J., Videnović, M., Plut, D. (2009). *Problemi mladih u Srbiji: odrastanje u uslovima društvene krize*. Srpska politička misao, vol. 25, br. 3, str. 157-182.
- Petani, R. i Vulin, A. (2018). Spolno ponašanje adolescenata, njihova informiranost i mišljenje o seksualnosti. *Acta Iadertina*, vol. 15, br. 1, str. 35-58.
- Petrović, J. i Zotović, M. (2010). *Isti ili drugačiji: slobodno vreme mladih u Vojvodini i u svetu*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, vol. 130, str. 73-88.
- Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., Brajša-Žganec, A. (2002). *Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih*. Društvena istraživanja, vol. 11, br. 2-3, str. 239-263.
- Radosavljev-Kirčanski, J. D. (2014). *Emocionalni i bihevioralni problemi adolescenata izloženih nasilju u zajednici*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Radovanović, I. (2015). Učestalost zloupotrebe droge u populaciji učenika srednjih škola u Beogradu. U: Butorac, K. (ur.): *Zbornik radova IV. Međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Istraživački dani visoke policijske škole u Zagrebu“*. Zagreb: MUP RH, Policijska akademija.
- Rattinger, M. (2018). Odnos slobodnog vremena i kvalitete života srednjoškolaca. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, vol. 64, br. 1, str. 43-57.
- Ricijaš, N., Krajcer, M. i Bouillet, D. (2010). Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca – razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, vol. 12, br. 1, str. 45-63.
- Sokač, A. (2014). Čimbenici koji utječu na rizično ponašanje djece i mladih. *Educatio biologiae: časopis edukacije biologije*, br. 1, str. 117-124.
- Šiljak, S., Stojisavljević, D. i Niškanović, J. (2008). Socijalno-demografske determinante rizičnog saobraćajnog ponašanja odraslog stanovništva Republike Srpske. *Medical data*, vol. 9, 3, 223-228.

- Šiljković, Ž., Rajić, V., Bertić, D. (2007). Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. *Odgojne znanosti*, vol. 9, br. 2, str. 133-145.
- Štulhofer, A., Jureša, V. i Mamula, M. (2000). Problematični užici: rizično seksualno ponašanje u kasnoj adolescenciji. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, vol. 9, 6, 867-893.
- Telebak, D., Sibinčić, S., Babić, N. i Lučić, N. (2017). Upotreba psihoaktivnih supstanci u adolescen-ciji. *Biomedicinska istraživanja*, vol. 8, br. 2, str. 165-171.
- Trajkov, I., Stamenkova-Trajkova, V., Arnaudova, S. (2012). Socijalizacija dece s rizičnim ponaša-njem. U: Jovanović, B., Krstić, M. (ur.), *Socijalizacija u uslovima društvene krize*, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini.
- Vizek-Vidović, V., Rijavec, M., Vlahović-Štetić, V. i Miljković, D. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP; VERN.
- Zloković, J., Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12. 1, 197-213.
- Zrlić, S. (2008). Povezanost konzumacijskih navika srednjoškolaca i školskih izostanaka. *Pedagojska istraživanja*, vol. 5, br. 2, str. 167-184.

EXTRA-CURRICULAR ACTIVITIES AS A FUNCTION OF PEDAGOGICAL PREVENTION OF UNACCEPTABLE FORMS OF YOUTH BEHAVIOR

Summary

Leisure time is one of the important factors influencing the development of young people, and intentional educational activity in it has three functions: preventive, formative & curative. In this paper, we examined leisure time in service of pedagogical prevention of socially unacceptable forms of youth behavior in order to determine its content, forms & activities in this domain. The research was conducted in November 2020, in Trebinje, during which 200 high school students & 4 school pedagogues were surveyed. The general re-search hypothesis - that leisure time of young people provides significant opportunities for pedagogical prevention with encouragement & assistance to young people in its design & productive use, and that the education of young people in leisure time is unjustifiably neglected in theoretical and practical educational activities, has been confirmed, as well as sub-hypotheses about the functionality of youth activities in leisure time & the impact of gender on the manifestation of socially unacceptable behavior. Hypotheses about the general manifestation of these forms of youth behavior, the influence of age, socioeconomic status & parti-cipation in extracurricular activities on the phenomenon as well as the attitudes of pedagogues about so-cially unacceptable behavior of young people & the effects of school prevention programs were partially confirmed. The obtained findings support the results of studies by other authors & conclusions that emerge from them on how the potential of leisure time for positive development & prevention is used insufficiently used. In further research, it would be valuable to focus on sociodemographic characteristics whose impact on leisure time has not been examined here, which have proved significant in other research and practice.

Key words: *leisure time, youth, unacceptable forms of behavior, pedagogical prevention*